

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI KAR
CSONKA PÁL DOKTORI ISKOLA

Tézisfüzet
Doktori értekezés

**Színházépítészet Magyarországon -
Építészeti hatások, hagyományok és térformálás a 18. századtól a modern
színházépítészet elveinek megjelenéséig**

Józsa Anna
okl. építész-mérnök

Témavezető:
Dr. Krähling János egyetemi docens

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építész-mérnöki Kar
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
2015. június 10.

1. A kutatás tárgya

A színház több ezer éves hagyományra tekint vissza, összetett műfajánál és technológiájánál fogva minden korban izgalmas kérdéseket vetett fel. A környezeti adottságok, az ízlés, a társadalmi és szakmai igények változásával újabb és újabb problémák, kérdések keletkeztek, melyekre minden kor építészete megpróbált megfelelő válaszokat adni. A különböző építészeti stílusok és a technika, ezen belül a színpadtechnika fejlődése, az öntöttvas és az elektromosság megjelenése egyaránt jelentősen befolyásolták a színházépítészetet.

Az értekezés a hazai színházépítészet kezdetét és fejlődésének folyamatát, a 18. századtól a 20. század elejéig tartó korszakot öleli fel. Ekkor működnek az iskolaszínpadok, megjelennek a főúri körök magánszínházai és az úgynevezett nyilvános, a köz számára épített színházak, kialakul a hivatásos színjátszás, valamint ekkor épülnek fel az első önálló színházépületek is. A korszakra jellemző a magyar és német nyelvű színjátszás eltérő helyzete és párhuzamos működése, a vándortársulatok működése, és a nemzeti tudat kialakulása és folyamatos erősödése. A kutatás a hazai színházak átfogó bemutatásán túl foglalkozik az európai hatások, megoldások vizsgálatával, célja rámutatni a meghatározó építészeti előképekre, és kiemelni azokat alkotókat, akiknek gondolkodásmódja és munkássága érdemleges hatással volt a hazai színházépületekre.

A kutatott periódus a 20. század elejével zárul, amikor is megjelennek az új törekvések az addigi társadalmi rend átalakulásával, elhagyják a történeti színházak formáját és teret nyernek a széles tömegek, a nép számára épített színházak.

A doktori kutatás rávilágított a színházépítészet feldolgozottságának és eddigi kutatásainak mértékére és mélységére. A színházépületekkel foglalkozó szakirodalom kutatása során a fellelt anyagokról ugyanis kiderült, hogy azok főleg a színház társadalmi szerepével, színház történettel foglalkoznak, és csak csekély számban találhatóak az építészettörténettel, a színházak téralakításával, technikai és szerkezeti kialakítással foglalkozó művek, azok is többnyire egy-egy résztemát fejtenek ki.

2. A kutatás célkitűzései

Az értekezés feladata a vizsgált korszakból fellelhető építészeti tervanyag összegyűjtése, különös hangsúlyt fektetve az eddig ismeretlen, nem kutatott tervek lehetőség szerinti azonosítására, bemutatására és elhelyezésére a hazai színházak fejlődési sorában, valamint a kutatott tervek katalogizálására, mindezzel a hazai színházak eddigieknél teljesebb építészeti szempontú feldolgozására, bemutatására, összehasonlító elemzésére.

Cél a kutatás során a fellelt tervekből katalogizált tervgyűjtemény készítése is, ezen tervek építészeti szempontú elemzése: a téralakítás, a nézőtér, színpad és kiszolgálóterek funkcióelmeinek jelölése, az európai analógiák alapján alkalmazott szerkesztésmódok felismerése, nem utolsósorban a hazai építészeti sajátosságok, újdonságok felkutatása. A tanulmány egyben előkészítése egy átfogó, határon túlra is kiterjedő kutatásnak, illetve a 20. századi színházak elemzésének és bemutatásának.

3. A kutatás forrásai, módszere

Források

A doktori kutatás elsődleges forrásai az építészeti tervek és ezekhez kapcsolódó dokumentumok, amelyek elsődleges lelőhelyei a hazai levéltárak, múzeumok és könyvtárak építészeti tervgyűjteményei. A kutatás során képet kaptunk az elérhető hazai tervanyagok, dokumentációk, leírások és ábrázolások nagyságáról és állapotáról. Megállapítható, hogy színháztervek sajnálatosan nem nagy számban maradtak fent, amelynek egyik oka az lehet, hogy az egyszerűbb kialakítású színházaknál terv egyáltalán nem, vagy csak vázlatos formában készült. A nagyobb színházokról, illetve a sokat foglalkoztatott építészek jelentős munkáiról ugyan nagyobb számban maradtak fent tervek, de ezek is sokfelé elszórva, különböző archívumokban találhatók meg.

Az ismert épületeken túl több, eddig azonosítatlan terv került elő, amelyek túlnyomó részének azonosítása a feldolgozás során megtörtént. A színházak archívumaiban az épületek tervanyagának megléte sajnos nem jellemző, csupán néhány kivétel akad, mint például az Operaház, ahol az épületre készített számos alaprajzi változat megtalálható.

A kutatás egyik fontos részét képezi a 18-19. századi építészeti szakkönyvek, mintakönyvek vizsgálata, az ezekben közölt mintatervek összevetése a megépült színházakkal és a fennmaradt színháztervekkel. Ezeknek a műveknek fontos szerepük volt az európai kultúra terjesztésében, az aktuális építészeti gondolkodás, technikai megoldások, stílusok közvetítésében.

A hazai szakirodalommal ellentétben, a külföldi építészeti szakirodalomban nagyobb számban található a színházakat építészeti szempontból feldolgozó művek, jellemzően olasz, német, francia és angol nyelvterületről. Ez a tény azt mutatja, hogy az egyes kultúrterületeken olyan erős volt a színi kultúrára való igény és ennek építészeti megformálása, hogy jellemzően ezeken a területeken épültek korszakalkotó színházépületek. A kutatás időhatárai között a német nyelvű szakirodalom túlsúlya jellemző; ehhez járultak még a főúri, nemesi könyvtárak fontos részét képező, az utazások alkalmával vásárolt építészeti mintakönyvek, traktátusok, amelyek a német nyelvű művek mellett olasz és francia kultúrterületről származnak.

Végül megemlíteném, hogy munkám során természetesen a mára már nagyon széleskörű információs és dokumentumanyagot kínáló világhálóra is támaszkodtam.

Módszer

Elsődlegesen a hazai és külföldi levéltári és könyvtári kutatás és adatgyűjtés, ezen túl az egyes épületek helyszíni bejárása és dokumentálása, továbbá a színházi archívumi adatgyűjtés képezte az értekezésben feldolgozásra került dokumentumok lényegi részét.

A felkutatott színháztervekből összeállt az értekezés alapját képező 46 tételből álló színházépítészeti tervgyűjtemény, amely a függelékben található, és amelynek közel

kétharmadát az eredeti építészeti tervek alkotják: ezek jellemzően alaprajzok, metszetek és homlokzati rajzok; teljes tervanyag csak kevés példa esetében maradt fenn. Ezen színházak mindegyikéről készült az értekezésben meghatározott szempontok szerinti elemző adatlap, amelyhez a fellelt képanyagok is csatolva lettek. A kutatás során használt eszközök közül kiemelendő a színházak funkcionális elemzése, amely lehetővé tette a még részletesebb összehasonlító elemzést, és ezzel az eredmények áttekinthető megjelenítését.

Több bemutatott színházépületről sajnálatosan nem maradtak fenn tervek (elvesztek vagy megsemmisültek), ezért a szakirodalomban róluk megtalálható ábrázolások is fontos részét képezik az értekezés képanyagának.

4. A kutatás új eredményei - tézisek

1.tézis Tipológia [2, 3, 6, 11]

Az értekezésben a hazai színházépületek tipológiai rendszerezéshez a már eddig is alkalmazott, az építető személye szerinti csoportosítást további alcsoportokra bontottuk, illetve bővítésként bevezettük az építészeti kialakítás szempontjából való egyedi tipizálást. Ebben meglévő épületbe illesztett színházat, új, önálló színházépületet, társított funkciójú színházat és színpárt határoztunk meg.

Az építető szempontjából magán és nyilvános színházakat különböztetünk meg. Ezek előzményei az iskolaszínpadok, amelyeket a hazai jezsuita és más szerzetesrendek, valamint a protestáns kollégiumok építettek.

A 18-19. századi magánszínházak kiemelkedő példái a főúri kastélyszínházak. Az ezeket fenntartó arisztokrácia a saját szórakozására még a városi főúri palotáiban is magánszínházat alakított ki.

A hivatásos színészet kialakulásával és a városok polgárosodásával párhuzamosan kialakulnak a nyilvános színházak, ezzel a 19. században a színház önálló középülettípussá válik. A század elején ebben a folyamatban továbbra is jelen van az arisztokrácia, vagy mint közvetlen építető, vagy mint a színház fenntartását támogató páholybérelő, majd az idők során megjelennek az egyre erősödő polgárság által finanszírozott, közadakozásból épülő nyilvános színházak.

Építészeti kialakítás szempontjából, a késő barokk és felvilágosodás korára jellemző, meglévő épületbe illesztett színházat, új, önálló színházépületeket, valamint a kutatott periódusra végig jellemző társított funkciójú színházat, tehát nem pusztán színházi célt szolgáló épületet különböztetünk meg.

Ugyancsak végig jelen van a nyilvános színházak egyik jellegzetes altípusa, az úgynevezett színpárt vagy aréna, elnevezésével is utalva a színház típus formájára.

2.tézis Európai hatások és adaptálás [1, 5]

A színház bonyolult technológiája, valamint műfaji összetettsége miatt nagy szerepe van a mintáknak és adaptálásoknak. A kutatás során felismert minták ezt a megközelítést támasztják alá. Azonosítottuk azokat a konkrét külföldi színházépületeket, alaptípusokat, amelyek a hazai színházépítészetben egyértelműen megtalálhatók, és közvetlen, lényegi hatással voltak a színházak építészeti formálására.

Az értekezés konkrét példákon keresztül rávilágít az európai színházépítészet hatásának megnyilvánulására a hazai színházépítészetben. Figyelemmel követhető az európai színházak közös forrását képező itáliai, majd az ebből táplálkozó francia és a német nyelvterület színházépítészeti megoldásainak tudatos használata és adaptálása, továbbá az angol színházépítészet hatása is. Az azonosított külföldi színházak a következők:

Globe, London 1599

Andrea Pozzo mintaterve (Perspectiva Pictorum et Architectorum, 1709)

Leonhard Christoph Sturm mintaterve (Kupffer zur Goldmann-Sturmischen Baukunst, 1722)

Théâtre de l'Odéon (Párizs 1782, Marie-Joseph Peyre és Charles De Wailly)

Königlichen Hoftheater (München 1818, Karl von Fischer)

Altes Hoftheater (Drezda 1841, Gottfried Semper)

Circo-teatro, circus, cirque, 19. század

Richard Wagner Festspielhaus (München 1864-67, Gottfried Semper)

Festspielhaus (Bayreuth 1876, Richard Wagner, Otto Brückwald)

A 18. századi Magyarországon divatos főúri magánszínházak, kastélyszínházak építészeti formálásában egyértelműen felfedezhetők a korabeli itáliai és francia udvari színházak alaprajzi szerkesztésének és színpadtechnikai rendszerének adaptálása. De észrevehető bennük a korabeli traktátusokban közölt mintaszínházak szerkesztési elveinek és funkcionális kialakításának alkalmazása is.

A 19. század első felében, a reformkori Magyarországon 1837-ben a hazai nemesek jóvoltából, köztük Széchenyi István jelentős támogatásával megépülhetett az ifj. Zitterbarth Mátyás tervezte Pesti Magyar Színház. Alaprajza a francia színházépítészet egyik kiemelkedő színháztypusát, a Théâtre de l'Odéon alaprajzi sémáját adaptálta a pesti helyszínre.

A Königlichen Hoftheater, mint típus, többször is előfordul a hazai színházépítészetben. Egyrészt az Esterházy levéltári anyagban található meg, Esterházy Operaházként megjelölve, másrészt az Ybl- hagyaték tartalmaz egy a müncheni színházat ábrázoló alaprajzot, és Ybl Pesti Német Színházra készített átalakítási tervváltozata is ezt a típust tükrözi vissza. Franz Lössl 1841-es soproni színházának alaprajzi szerkesztése szintén ezt a megoldást mutatja.

A historizáló színházak gyakran ismételt típusa Semper első drezdai színháza. Ybl-nél többször megjelenik ennek a típusnak használata, először a pesti színházra adott javaslatában,

ahol átalakítás nélkül javasolja Semper tervét, majd a debreceni színházra készített negyedik tervváltozatában.

A nyári színpadok formai eredete az Erzsébet kori Globe színházhoz is köthető, de formai hasonlóságot találunk az olasz circo-teatro, az angol circus és a francia cirque típusokkal is.

A budapesti Népopera (a mai Erkel Színház) a müncheni és a bayreuthi Festspielhaus gondolatiságát követve kialakuló népszínház-típus jó példája.

3.tézis Rezgőkamra [1, 5]

A hazai színházakban a 19. század közepétől megjelent a rezgőkamra, mint az európai színházépítészetből adaptált elem, a színházak akusztikai rendszerének fontos része. Kutatásunkban rámutattunk ennek a szerkezetnek a fontosságára, amelyre a magyarországi színházépítészeti kutatás mindezülig nem fordított kellő figyelmet.

A 18-19. században épült hazai városi színházakban megfigyelhető a zenekari árok alatt kialakított, általában fordított íves tér, amelyet feltehetően a zenekari játék mély hangjai rezgésének felerősítésére alkalmaztak. Ezt a rezgőkamrának nevezhető akusztikai elemet a hazai építészeti szintén az európai színházépítészetből adaptálták.

Európában az első előfordulása a 17. század végére tehető, és egészen a 19. század végéig alkalmazták. Formájára a félköríves mellett téglány keresztmetszet is található. Megfelelő kialakítással a zenei hangok visszaverése és erősítése mellett, mint légkamra segítette a fa padozat rezonálását.

A hazai színháztervekben fellelhető első példája a Pesti Német Színház átalakítási és rekonstrukciós pályázatára beérkezett tervekben látható, de Ferdinand Kirchner 1855-ös debreceni színháztervében és Ybl Miklós debreceni színházra készített második és harmadik tervváltozatában szintén szerepel ez az akusztikai megoldás. Még az egyszerű faszervezetű nyári színházakban is megtalálható a rezgőkamra, erre jó példa Feszli Frigyes Pesti Nyári Színháza.

4.tézis Funkciógazdagodás – a társított funkciójú színház [1, 2, 3]

A 18. századtól a színházépület típusok gazdagodását érzékelhetjük. Magyarországon gyakori volt, hogy a színházat egy-egy másik funkcióval – vigadóval, kávézóval, üzlettel, később városházával – építették egybe. A funkciók építészeti alakításukat tekintve nem hatottak egymásra, viszont sajátos, összetett épülettípust alkottak.

A korszak színházait – többnyire elsősorban anyagi okokból – gyakran egybeépítették más funkciójú épületrésszel. Ezek, a tömörszerűen megformált színházat is magukba foglaló épületek, általában már az egyre terjeszkedő városok olyan pontjain épültek, amelyek az újonnan alakuló szövet részei, míg a meglévő épületekben működő színházak természetesen a régi városszövethez illeszkedtek.

A színházat és vigadót összekapcsoló épülettípust a szakterminológia rendszerint a redoute névvel illeti. Hazánkban számos példa található erre a funkciótársításra kialakítva, európai előképe valószínűleg német kultúrterületről származik, maga a kifejezés francia eredetű. A hazai építészetben jellemző funkciótársítások:

Színház és vigadó: Pozsonyi Városi Színház, Kassai Városi Színház, Pesti Német Színház és Vigadó

Színház és kaszinó: Miskolci Színház

Színház és kávézó, üzletek: Székesfehérvári Városi Színház, debreceni színháztervek

Színház és bérház: Pesti Magyar Színház

5.tézis Nyári színpadok [10, 11]

A 19. századi Magyarország jellegzetes épülettípusai a nyári színpadok, arénák. Összehasonlító elemzéssel kimutattuk, hogy formai kialakításukban az ókori, köznépi számára épített arénák gondolatisága, mint centrális forma tér vissza, ezáltal a népszínház eszmei programját hordozzák magukban. Formájuk és ideiglenes jellegük folytán célszerűen faszervezetes épületek voltak.

A nyári színpadokban felfedezhető a középkori fogadók udvarait idéző Erzsébet-kori színházak formai kialakítása és gondolatisága, kortárs analógiái pedig az olasz circo-teatro, angol circus és a francia cirque épülettípus. Megfigyelhető továbbá, hogy a színpadok építészeti kialakítása tükrözi a Semper-i Bekleidungstheorie-t, miszerint a vázat felékesítve alakul ki az épület köntöse.

Ezek a könnyedebb műfajt játszó színpadok, arénák többnyire szabadon álló épületként, rendszerint parkokba épültek. Kiemelkedő hazai példájuk az egykori Horváth-kertben álló, sokszög alaprajzú Budai Nyári Színpad, de emellett egyszerű szerkesztésű, többnyire téglány alaprajzú színpadok is nagy számban épültek. A nagy fesztávolságok áthidalására fa-acél és öntöttvas-kombinációjú tetőszerkezeteket alkalmaztak. A Duna másik oldalán Feszli Frigyes Pesti Nyári Színháza a 19. századi Európa első nyilvános közparkjában, a Városliget déli sarkában épült fel. Kutatómunkánk során a fővárosiakon túl számos vidéki nyári színpadra utaló dokumentumot is találtunk.

6.tézis A modern színházépítészet elveinek megjelenése [7, 8, 9]

A 18. század második felétől induló és a 20. század elejéig terjedő korszak számos hazai színházának kronológiai sorrendben végrehajtott átfogó, funkcionális elemzésével megmutattuk azt a fejlődési folyamatot, ami végül a modern színházépítészet elveinek megjelenését hozta, elsőként a Népopera megépülésével.

Az elemzett időszakban szinte végig megfigyelhető páholysoros nézőtérformálás egyre kevésbé tudta kiszolgálni a megjelenő új igényeket, a nagy tömegek számára nem tudta biztosítani a színházi élményt: a megoldást az antik színházak gondolatiságához és nézőtérformálásához való visszatérés adta.

A modern színházépítészet kezdetén a Wagner-i elvek kerültek előtérbe, és hatottak hazánkban is. Wagner számára a színház legfontosabb terei az antik népszínház gondolatiságához visszanyúló tágas, amfiteátrum kialakítású nézőtér, továbbá a zenekari árok voltak. Wagner számára küldetést jelentett a színház, ahol a Gesamtkunstwerk szellemében jönnek létre az alkotások, amelyeket ő széles társadalmi rétegek, tulajdonképpen a köznép számára díjmentesen elérhetőnek szánt. Olyan színházat akart létrehozni, amely a láthatóság, az akusztika és az értelemmel felfogható egységére épül. Wagner a szcenikát nemcsak dekorációként fogta fel, hanem mint kapcsolatot a díszítés, illúzió és a díszletet alkotó, mozgó szerkezet között. Ezek a Semper-rel közös gondolatok a müncheni Festspielhaus tervében és az 1876-ban Bayreuthban felépült színházban összegződtek.

A Fellner és Helmer cég színházterveiben felismerhető törekvések az egyenlő és egységes kényelem biztosításában már a népszínházak gondolatát vetítik előre. A külső és belső kialakításban azonban még mindig erősen kötődnek a reprezentatív, historizáló színházak atmoszférájához.

A modern színházépítészeti elveket elsőként hordozó Népopera kialakítása az épülettípusra jellemző trapéz nézőtérformát követi, egy emeleti páhollyal és nagyméretű hátsókarzattal. Népszínház-jellegéből adódik, hogy a nézőtér színvonala és mérete kiemelkedik, de a közönségforgalmi és üzemi, kiszolgáló helyiségek szűkösök.

7.tézis A színházépületek geometriája - az eszmei és geometriai középpont keresése [1, 4]

A hazai színházak alaprajzi szerkesztésének elemzésével kimutattuk, hogy a színházak mértani középpontja a nézőtér és a színpadtér találkozásának zónájába esik. Ez a tulajdonság tendenciaként megfigyelhető az áttekintett európai színházakra és a vizsgált hazai tervekre is.

Az építészeti szerkesztés az antik gondolkodástól végigvezethető, a vizsgált korszak színházépítészetében is felfedezhető. Megfigyelhető a geometriai formák és szabályosságok keresése és érvényesítése az épület színházterének és teljes épületkontúrjának tervezésében, szerkesztésében.

A színház az érzékekre hat, a látás és hallás összefüggésrendszerében, a színháztér kialakítása is ezt szolgálja. A 19. századi színházépítészetre jellemző a szimmetria, harmónia keresése, és ennek építészeti kifejezése. A színház funkcionális aszimmetrikus elrendezésében és téralakításában meghatározó a vizuális szimmetria, ami a belső téralakítás, a perspektivikus színpadkép és zenei harmónia egységében és a külső tömegformálásban jelenik meg.

A század színházépítészetében a belső terek formálása a tengelyesség folytatásában megvalósított térképzésben jelenik meg; a színházak belső terei az előkészítés, fokozás és tetőpont élményeinek sorrendjében követik egymást.

Egyértelműen felismerhető az a nézőtér és színpadtér határzónáját (amelynek része a zenekari árok is) a középpontba helyező, lényegre törő építészeti formálási szándék, amellyel az építész, ha akaratlanul is, de tudatosította a színház lényegét, azzal, hogy a középpontba helyezte, emberközpontúvá formálta az épületet.

8.tézis A nézőtér és a színpadtér – a centrális és a hosszanti térszervezés egysége, korokon átívelő dinamikus változása [1, 4]

A színházak szerkesztésében megrajzolhatjuk azt a dinamikus folyamatot, ami az ókori centrális kialakítástól az építészeti változás során a tengelyesre felfűzött térbe megy át, majd vissza-visszafordul. Mindebben – a kérdést általánosítva – a társadalmi változások építészeti tükröződését ismerjük fel.

A színház alapsémája két téregység egymással való szembe helyezése. A kezdetektől indulva megmaradt a színház kialakulásának első mozzanata, amikor is valaki kiállt, mások pedig nézték, ezzel kialakult a nézőket befogadó tér, a nézőtér, és a játék tere, a színpad. Bármely kor színházterét nézve megtalálható ez a két alaptér, csak az egymáshoz való térbeli viszonya módosul, mozog, a korokon átívelve dinamikusan változik.

A centrális és a hosszanti térszervezés váltakozásának főbb lépései: az ókori centrális térszervezésű színházaktól elinduló színházkultúra és színházter a reneszánsz színházak idején egyre szűkebb körben működött, jellemzően magánszínházak létesültek, átmenetet mutató vegyes térformálással. A 18. század végétől a színházak újra átalakultak nyilvános színházzá tengelyes térformálással, majd a 19. század második felétől megjelent népszínház gondolatisága ismét a centrális térszervezést keresi. A fejlődés során végig megmarad a centrális és a hosszsházás terek közötti ellentmondás és hangsúly-különbség.

5. Eredmények hasznosulása

Az eredmények elsődleges hasznosulása a publikációkban való közzététel. A színházépítészet tervezési kérdéseit hangsúlyozottan kezelő építészeti, építészettörténeti feldolgozására kevesen vállalkoztak és többnyire egy-egy résztémát fejtenek ki, mint például a színháztechnika, vagy a játéktér-forma kialakítása.

A felkutatott dokumentumok, illetve az eddig nem azonosított tervek hozzájárulhatnak a magyar színházépítészet alaposabb megismeréséhez, európai helyzetének árnyaltabb építészeti bemutatásához, és a magyar színházépítészet adattárának bővüléséhez.

Kutatásaink folytatásával, további kiteljesítésével reményeink szerint egy új témákat érintő, építészeti szempontú, összefoglaló jellegű könyvben hasznosulhatnának eredményeink. Az értekezésben közreadott új felismeréseket a történeti szerkezetekre is érzékeny színházrekonstrukciók építészeti feladatainál is lehet hasznosítani, így a kutatómunka e fontos középület-típus műemlékvédelmi problémáinak megoldását is segíti.

6. A tézisekhez kapcsolódó publikációk

- [1] Józsa, Anna: Die Theaterarchitektur von Miklós Ybl. *Acta Historiae Artium*, 55. 2014. 209-227. DOI: 10.1556/AHistA.55.2014.1.9
- [2] Józsa, Anna: The beginnings of public theatre architecture in Hungary in the age of Enlightenment. *Pollack Periodica*. Pécs. 8. 2013. 109-122.
<http://www.akademiai.com/content/120375/>
- [3] Józsa Anna: Felvilágosodáskori városi színházépítészet a korabeli Magyarországon. In: *Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság*. Szerk. Köllő, Gábor. Kolozsvár, 2013. 146-153.
- [4] Józsa, Anna: Symmetry, asymmetry and harmony in European theatre architecture in the 19th century. *Symmetry: Art and Science. The Journal of the International Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry*. 1-4. 2013. 1-5.
- [5] Kóthay Zsófia - Papp Lilla - Józsa Anna: Debrecen színházépítésze – A színház épületére készült építészeti tervek bemutatása. *Architectura Hungariae*, 12. 2. 2013. 62-81.
<http://arch.eptort.bme.hu>
- [6] Krähling, János - Koppány, András - Fekete, J. Csaba - Halmos, Balázs - Józsa, Anna: The Marionette Opera and the Orangerie of Eszterhaza (Fertőd, Hungary) - building archaeology methods and reconstruction. *Materiali e Strutture. Problemi di conservazione*, 4. 2013.75-94.
http://www.edizioniquasar.it/sku.php?id_libro=2013
- [7] Józsa Anna: A 19-20. század színházépítésze: népoperák, nyári színekörök. In: *Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság*. Szerk. Köllő, Gábor. Kolozsvár. 2012. 184-189.
- [8] Józsa Anna: Erkel Színház, Budapest (1911-2012). *Metszet*. 3. 2012.13.
- [9] Józsa Anna: Hagyományok és technikai fejlődés a XIX-XX. század színházépítészetében: népoperák, nyári színekörök. In: *PhD Workshop Proceedings*. TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0009. Budapest. 2012. 14-17.
- [10] Józsa Anna - Krähling János: Legyen a Horváth kertben Budán, szombaton este fél nyolc után – A Budai Nyári Színekör. *Műemlékvédelem*. 54. 2. Budapest. 2010. 109-113.
http://www.etkkft.hu/folyoiratok/muemlekvedelem_68
- [11] Józsa Anna: A nyári színekör, mint a XIX. század jellegzetes épülettípusa. *Architectura Hungariae*. 9. 2. 2010. <http://arch.eptort.bme.hu>